

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXVIII

Zagreb 2004.

Broj 54

rasprave i prilozi

UDK 949.75:947.7"04/14"
Prethodno priopćenje

KULTNA SREDIŠTA LJETOPISNIH HRVATA IX.-XIV. STOLJEĆA U OKOLICI GRADINE STILJSKO U UKRAJINI

Orest KORČINSKIJ, Kijev

U radu autor predstavlja arheološka istraživanja u mjestu Stiljsko u Ukrajini, a na osnovi kojih je moguća rekonstrukcija povijesnoga i kulturnog razvoja ovoga kraja u ranome srednjem vijeku. Na osnovi ovih spoznaja ukazuje se na postojanje (u IX. stoljeću) jednog od najvećih utvrđenih gradova Hrvata istočnokarpatškog područja.

KLJUČNE RIJEČI: *Stiljsko, Ukrajina, arheologija, rani srednji vijek, hrvatska povijest.*

Kako svjedoče vatikanski grčkojezični izvori s početka XIV. stoljeća, u mjestu Stiljsko, koje se nalazilo između Galiča i Volodimira Volinjskoga, nalazila se jedna od rezidencija galičkih mitropolita (crtež br. 1; Priselkov, Fasmer, 1916., 58). U vezi s tim akademik I. Kripjakevič izišao je s mišljenjem po kojem je na brdu iznad sela, s istim nazivom Stiljsko, u kneževska vremena trebao postojati snažno utvrđen grad (Kripjakevič, 1984., 35). Možda se znanstvenik nadao da ako je u ovome mjestu postojala gradina, tada je to moralo biti zabilježeno u onodobnim pisanim izvorima o Stiljskome. I zaista, kako je tijekom vremena bilo poznato, na brdu iznad sela sačuvali su se ostaci zemljanih utvrđenja veličanstvene gradine. Na početku 70-ih godina lokalni povjesničar V. Derež izvršio je ondje prvu inventarizaciju radova. Početkom 1981. ja sam započeo prva arheološka istraživanja na gradini, a ona se provode do danas. Iskapanja su dala bogat materijal za rekonstrukciju povijesnoga i kulturnoga razvoja ovoga kraja u ranome srednjovjekovlju. Izvršena istraživanja Gornjodnjistranske arheološke ekspedicije Instituta za etnologiju Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (NANU) odgovorila

crtež 1.

su na nemalo važnih pitanja iz davne povijesti. Od VI. do IX. st. gusta naseljenost ove mikroregije u međuriječju rijeka Barvinke, Ilovca, Kolodnice i Zubre, koje su lijevi pritoci Dnjistra, dala je uvid u postojanje u IX. st. jednog od najvećih u istočnokarpatškoj regiji, snažnoga utvrdenoga hrvatskoga grada. Njegova utvrđena površina obasiže blizu 250 ha, a dužina obrambenih linija doseže 10 km. Naokolo gradine, na prostoru od blizu 200 km², postojala su brojna hrvatska nalazišta VI.-XI. st. (naseobine, gradine, grobišta, kulna središta). Pronađeni bogati arheološki materijal svjedoči da je davna hrvatska gradina funkcionirala u vremenu od sredine IX. do početka XI. st. (crtež br. 1). Zbog toga je prekid u vremenu između kraja postojanja gradine i pojave pisanih svjedočanstava o mjestu Stiljsko iznosio najmanje

300 godina. Kako misle arheolozi, ova činjenica ne protivi se tome da su na teritoriju suvremenoga sela Stiljsko, ili na nekome od njegovih još neistraženih dijelova, 30-ih godina XIV. st. mogli postojati posjedi Galičke mitropolije.

Zagonetkom ostaje više pitanja, kao npr.: Zbog čega se u Stiljskom, koje je dosta daleko od Galiča i već u to vrijeme dobro znanoga Lavova, javlja navedena institucija? Mogući odgovor na to pitanje pomažu dati novootkrivena nalazišta u okolini navedenoga kompleksa. Tu prije svega skreće pozornost činjenica da je masiv, tako važan u demografskome smislu, u VI. – X. st. imao potrebu za velikim brojem kultnih mjesta u kojima su se događala poklonstva, prinošenje žrtava i druge ritualne radnje. Tijekom arheoloških istraživanja u okolici Stiljskoga grada u radijusu od 7–8 km javilo se niz brojnih naselja, nekropola, poglavito iz dokršćanskog vremena, mjesta kultnoga značenja, od kojih su se neka od njih koristila kako u dokršćansko tako i u kasnijem razdoblju povijesti (crtež br. 2).

Bez sumnje, sva su ona imala raznolik vanjski izgled, stupanj očuvanosti i razlikuju se između sebe svojim funkcionalnim značajkama. To nalaže potrebu da stupanj izučavanja svakoga od tih nalazišta mora biti samosvojan. Zbog toga pokušavamo dati karakteristike pojedinačnim mjestima na kojima su bila provedena parcijalna istraživanja.

Jedno od takvih kultnih mjesta sačuvalo se u Stiljsku susjednome selu, koje se zove Iljiv. Gradina-svetište smještena je na južnoj strani sela, na visokom brdu lijeve obale rijeke Ilovec. Na trokutu poluotoka koji ima u planu maleni trg veličine 30 x 40 m i okružen je s nizinske strane dubokim rovom i valom, a s drugih strana strmom urvinom, očuvao se pravokutni pijedestal 4,4 x 4,5 m koji je nadvisivao obližnju površinu za jedan metar. S

Nekih desetak metara istočno od opisanoga vala, koji je odvajao kulturni prostor od okolnog teritorija, javljaju se ostatci ukopanih dijelova nastamba. U njima je pronađena neznatna količina ulomaka kružnih posuda sinkroniziranih s vremenom postojanja dotičnoga svetišta. Vjerojatno su to ostaci koji su pripadali posluži.

Moguće je da je s dolaskom kršćanstva na gradini–svetištu bio sagrađen utvrđeni zamak, koji se održao do druge polovine XIII. st. Tu su se, u strmim odronima brda koja nadvisuju rijeku Ilovec, sačuvali ostaci nekoliko špiljskih prostorija koje su bile usječene u kame-nome monolitu. Vrlo je vjerojatno da su one bile povezane podzemnim hodnicima koji su postojali u vrijeme postojanja zamka, a možda i prije.

Jedna od prostorija nalazila se u okomitoj stijeni na sjevernom dijelu gradine. To je planirana pravokutna prostorija 2,5 x 3,5 m, visine blizu dva metra. U njezinu sjevernom dijelu nalazio se ulaz koji je imao oblik nepravilnoga pravokutnika visokoga 1,75 m i širine 70–75 cm. Na gornjem i donjem dijelu prolaza sačuvali su se otisci udubina u koja su montirali vrata. Pored je u stijeni usječen otvor 35 x 35 cm koji je imao ulogu prozora.

Na suprotnoj strani usječena je pravokutna niša u kojoj se nalazila ikona. Arheološki materijal nađen blizu ulaza upozorava da su ovo zdanje koristili sljedbenici kulta dosta dugo, najmanje 600–650 godina, od sredine IX. do kraja XV. st., kako u dokršćanskome tako i u kršćanskome razdoblju povijesti.

U nastavku rada nešto više o nazivu sela ILJIV (gen.: ILOVA, prim. prev.). Kako tvrde povjesničari, Ilja (Ilija, op. prev.), koji je bio zaštitnik kovačkog zanata kod kršćana, nasljednik je poganskoga boga Peruna. Zbog toga je moguće da između poganskog svetišta u selu Iljiv i po njemu nazvane rijeke Ilovec postoji veza koja ima davnu povijest.

Kako kazuju pisani i arheološki spomenici, stari su Slaveni podizali svoja svetišta u dubravama pored brda, blizu izvora rijeka i potoka. Sličan je njima kulturni centar koji se sačuvao u okolici sela Dibrova, 2,5 km sjeverno od Stiljske gradine.

Uzduž lijeve brdovite obale rijeke Kolodnice izdaleka je dobro vidljiva veličanstvena kamena gromada koju mjesno stanovništvo naziva »Diravec«, zbog naslućivanja da u njoj postoji prolazni otvor.

Nazivaju tu gromadu »Stolovij kaminj« (hrv. Kameni stol) zbog toga što joj je gornja ploha ravna kao stol. Niti jedna priča ili legenda povezana s njom u selu nije sačuvana. Koncem 80-ih i početkom 90-ih godina tu su se izvodila arheološka istraživanja koja su potvrdila da je velik dio kamena bio izmijenjen, odnosno obrađen. Prije svega bili su istesani njegova gornja površina i vertikalne stijene. Najkarakterističnije oznake koje upućuju da je riječ o kulturnom mjestu jesu zemljani val i rov, koji odvajaju unutarnji prostor od okolnog teritorija. Ustanovilo se da je cijeli prostor na površini »Kamenoga stola« pokriven debelim drvenouglenim slojem. U njemu se nalaze vrlo fragmentirani ulomci keramike rađene bez grnčarskoga kola i keramike rađene na grnčarskome kolu. Vjerojatno se tu nalazio idol. Na kosini brda, oko podnožje kamena, dobro se uočavaju konture triju simetrično razmještenih udubljenja–jama koje su ostaci mjesta u koja su prinosili žrtvu.

Iznad tih udubljenja nalazi se ovalni kamen 21,8–2,2 m. Njegova dobro uglačana i pravilno raspuknuta površina okrenuta je prema zapadu i, dakako, usmjerena prema nebu. Gore na stijeni »Kamenoga stola« izvedena su tri udubljenja vertikalne stožaste forme. U gornjem je dijelu iskopana udubina blago zaoštrena. Centralno udubljenje među njima

visinom dominira nad drugim dvama i podsjeća na konturu veličanstvenoga trozuba visokoga blizu četiri metra. Pod utjecajem atmosferskih nepogoda kamen se kroz duže vrijeme ruinirao. Zajedno s time možda su izgubljeni i drugi važni detalji koji bi mogli dopuniti naše poznavanje toga zaista čudesnoga ostvarenja prirode i ljudske fantazije, povezane s filozofskim svjetonazorom. Želio bih, prije budućih sveobuhvatnih istraživanja na ovom nalazištu srednjovjekovne ukrajinske kulture, dati svoj osobni prilog fantaziji po kojoj u tom kamenju treba razumjeti svemir. A to znači: ovalni kamen, koji se nalazi u podnožju »Kamenoga stola«, imao bi simbolizirati obris zemaljske kugle. Simbol uguben u obliku velikoga trozuba na jednoj od površina toga kamena predstavlja vodu, vatru i zrak – tri elementa iz kojih potječe svijet. Bezuvjetno, na susjednim brdima sačuvala su se mnogobrojne u kamen usječene nevelike prostorije koje su mogle služiti kao ćelije za monahe – skitnice. U nekima od njih sačuvala su se izdubljena u stijenama mjesta za postavljanje ikona. Danas se već teško može ustanoviti starost ćelija. Možda je dio njih postojao istodobno s opisanim kulturnim središtem, kada su se koristile kao stambene prostorije za žrece i njihovu poslugu. Kako potvrđuju istočni izvori, Slaveni su imali i hramove. Jedan od njih nalazio se na Čornij gori (hrv. Crna gora, op. prev.). Neki od znanstvenika pokušali su usporediti Čornu goru s Čornom gorom u Karpatima, gdje su tražili taj slavenski hram. Prije svega potrebno je kazati da mjesta s nazivom Čorna gora u Prikarpatju ima mnogo. Kako potvrđuju arheološka istraživanja, nazivi Čorna gora, Lisa (Ćelava) gora, Krasni verh i drugi vrlo često ukazuju na mjesta gdje su se nalazili poganski kulturni centri.

U ovom kontekstu zanimljiv je masiv koji se naziva Lisa ili Čorna gora i nalazi se na udaljenosti 6 – 7 km zapadno od Stiljske gradine, na sjevernoj strani od današnjega mjesta Mikolajiva.

Na južnim brdima, koja se protežu približno linijom istok–zapad, sačuvali su se ostaci kulturnih prostora, koje po njihovoj veličini možemo ubrojiti među hramove. Ti su prostori bili uklesani u kamenu monolitu, s tom razlikom što je broj prostorija i ulaza u njih bio različit – od 1 do 7. Pogansko kulturno korištenje i početak njihova korištenja u kršćanskoj religiji karakterizirali su prije svega ritualni zemljani valovi, koji su odvajali prostor toga ili drugoga centra.

Jedan po konstrukciji najjednostavniji takav prostor nalazi se na toponimu Dzot (suvremeni bunker, op. prev.) u sjeveroistočnoj okolici Mikolajiva. Na vrhu uzvišenja sličnoga konusa, koje se uzdiže do 20 m iznad razine nizine, nalazi se velika kamena gromada u kojoj se nalaze dvije malene sobe zajedničke površine 35 m². One imaju zajednički ulaz, koji je smješten u južnome dijelu. Oko kamena, uzduž cijeloga njegova perimetra, prostire se niski, do 0,3 m zemljani val koji je označavao teritorij nalazišta. To je nalazište doživjelo znatno ruiniranje u vrijeme obaju svjetskih ratova jer je tu bio sagrađen bunker.

U dolini pronađen keramički materijal svjedoči o tome da je to nalazište bilo u funkciji kao kulturni centar od početka IX. do XIV. st. To daje mogućnost ustvrditi da je ono koristilo pristašama kulta i u kršćanskom i u dokršćanskome razdoblju slavenske povijesti.

U najbolje sačuvane spomenika toga tipa spada hram koji se nalazi sjeverno od mjesta Mikolajiva na udaljenosti od oko 1,5 km. Spomenik se sastoji od 7 prostorija koje su ravnomjerno usječene u stijenu fasadnog dijela brda i orijentirane prema jugu. Prostorije su ravnomjerno postavljene i po obliku slične tunelskim prostorijama, s blago zaokruž-

nim stropom i horizontalnim podom. Svaka od njih ima dužinu od 27 do 30 m. Širina im je na tlu 2,9 – 3,0 m, a pri vrhu 2,8 – 2,9 m (crtež 3).

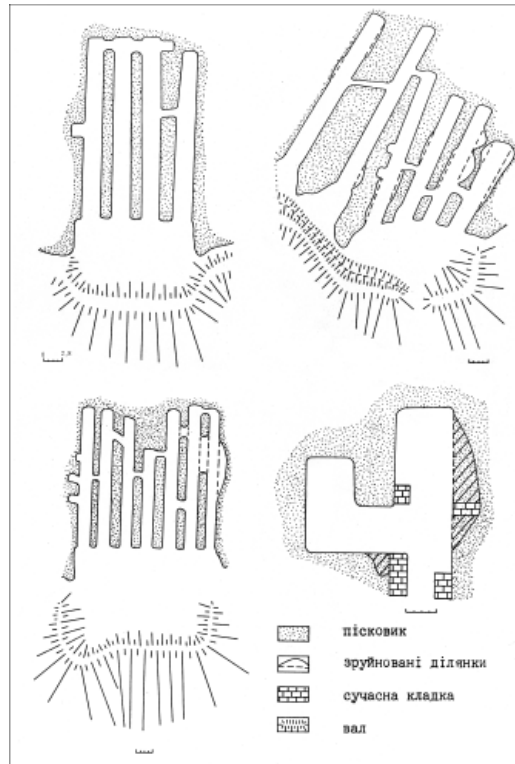
Među važnim oznakama koje upućuju na njihovo prvobitno pripadanje poganskoj religiji jest netradicionalna za istočne crkve, sjevero–južna orijentacija središnje osi hrama. Kako je poznato, crkve u Kijevskoj Rusi gradile su se po utvrđenim kanonima, strogo poštujući istočnu orijentaciju (Rapoport, 1974., 43–48).

Druga važna oznaka koja svjedoči o dokršćanskom podrijetlu, kako ovoga tako i drugih pored njega smještenih hramova, jest izgradnja na malome trgu ispred ritualnoga zemljanoga vala. Taj je val okruživao pravokutni prostor 27 x 20 m. Proces istraživanja te, a također i drugih svetinja pokazuje vidljivu činjenicu da je u najvišoj točki fasade, koja

se pretežno nalazi na njezinoj sredini, postavljen vertikalni otvor. To daje temelj za razmišljanje da je u tome mjestu mogla biti ustanovljena neka kulturna simbolika. Ovdje se također može kazati da je ona bila dokršćanska, jer po ustanovljavanju križa kao simbola, u skladu s crkvenim kanonima, on je imao biti okrenut površinama po osi istok–zapad.

S utvrđivanjem kršćanstva u Prikarpatju ovi špiljski hramovi tradicionalno su bili posvećivani i potom korišteni kao kulturni objekti u novoj religiji. Najvjerojatnije su ih naselili monasi–skitnice. U korist toga stava svjedoče poneke izmjene, koje su se dogodile u planiranju. U nekima od njih u bočnim stijenama bile su usječene oltarne niše koje su imale tradicijsku orijentaciju istok–zapad. Uz obje strane oltara sahranjivali su moći svetaca.

Osim prije navedenih činjenica, pripadnost ovih svetinja poganskoj i kršćanskoj religiji potvrđuju i arheološki materijali. To je pretežito keramički kompleks, ulomci kojega nam pomažu datirati vrijeme postojanja navedenih spomenika u razdoblje od IX. do XIV. st., a posebni događaji i u XV. st.

crtež 3.

LITERATURA

- O. M. KORČINSKIJ, »Gorodišče gigant v predgorjah Ukrajinskih Karpat«, *Tezisi dokladov na V. Mježdunarodnom kongrese*, MYSA/ Kijiv, 1985.
- I. P. KRIPJAKEVIČ, *Galicko-Volinjske knjazivstvo*, Kijiv, 1984., 174.
- M. PRISELKOV – M. FASMER, »Otrivki V.N. Beneševiča po istoriji ruskoj cerkvi XIV. v.«, *Izvestija Otdeljenja ruskogo jazika i slavesnosti Imperatorskoj Akademiji Nauk*, tom 21, knj. I., Petrograd, 1916.
- P. A. RAPOPORT, *Orijentacija drevneruskih cerkvej*, Kratkie saopćenie Instituta arheologii Akademije Nauk SSSR. – vipusk 139, 1974., 43–48.

(S ukrajinskog preveo Đuro Vidmarović)

Summary

CULT CENTRES OF CROATS IN THE PERIOD BETWEEN THE 9TH AND 14TH CENTURIES IN THE SURROUNDINGS OF THE RUINS OF STILJSKO (UKRAINE)

In this article author describes archaeological excavations in the town of Stiljsko in Ukraine, which enabled researchers to reconstruct some aspects of historical and cultural development in this region during the early middle ages. On the basis of these revelations author points up that in the ninth century there existed one of the greatest fortified settlements of Croats in the eastern-Karpatian region.

KEY WORDS: *Stiljsko, Ukraine, archaeology, early middle ages, Croatian history.*